

OSMANLI DÖNEMİ BİR BALKAN ŞEHRİNDEN KESİTLER: XX. YÜZYIL BAŞINDA BİR İNGİLİZ SUBAYININ SARAYBOSNA İZLENİMLERİ

Sections from a Balkan City in the Ottoman
Period: The Sarajevo Impressions of a British
Officer at the Beginning of the XX Century

Gönderim Tarihi: 08.10.2017

Kabul Tarihi: 01.06.2018

Doi: 10.31795/baunsobed.437761

Zeki ÇEVİK*

Emirhan YIKILMAZPEHLİVAN**

ÖZ: Bu çalışmada, kısa bir şehir tarihçiliği ve Osmanlı şehirlerinin değerlendirmesi ile İngiliz Binbaşı Percy E. Henderson'ın 1904 yılında Batı Balkanlarda gerçekleştirdiği gezi çerçevesinde Saraybosna izlenimleri ele alınmıştır. Seyyah'ın bu hatıraları 1909 yılında Londra'da "A British Officer in the Balkans" ismiyle basılmıştır. Bu kaynağa göre, bugünkü Bosna-Hersek devletinin başkenti Saraybosna hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, XX. Yüzyılın başlarında, Saraybosna'nun tarihi yapıları, Pazar yerleri, gündelik yaşam mekanları, halkın giyim kuşam alışkanlıkları, esnaf ve sanatkarların durumu ile şehrin iklimsel ve coğrafi özellikleri hakkında verilen bilgiler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Saraybosna, Balkanlar.

ABSTRACT: In this paper, with an assessment of a brief city historiography and Ottoman cities, the Sarajevo impressions of a British Officer Major Percy E. Henderson have been dealt with in the frame work of his trip made in the Western Balkans in 1904. The memories of the traveller were printed under the name of "A British Officer in the Balkans" in London in 1909. In this direction, XX. At the beginning of the century, Sarajevo's historical buildings, market places, everyday living spaces, clothing habits of the people, the situation of tradesmen and craftsmen and the climatic and geographical features of the city were examined.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, the Balkans

¹ UBTAS- IV. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri ve Balkanlar'da Tapu-Tahrir Sistemi, 1-5 Haziran 2016, Saraybosna, BOSNA-HERSEK 'de sunulan bildirinin genişletilmiş metni olup yayımlanmamıştır.

* (Doç. Dr.), Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, e. posta: zcevik41@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3756-8738

** (Öğretim Görevlisi), Balıkesir Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, e. posta: emirhan@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8451-8859

GİRİŞ

Şehir tarihi yazımı ayrı bir bilim dalı veya disiplin midir? Böyle bir sorunun cevabı hem Batı'da hem de Türkiye'de tartışılan bir konudur. Batı'da yapılan tartışmalar, konuya müspet bir yaklaşım göstermiş ve çeşitli bilimsel merkezlerde bir disiplin olarak şehir tarihi bölümleri açılmıştır. Türkiye'de ise, mahallî idarelerdeki çalışmalar dışında, şehir tarihi yazımı varlığını henüz bir ilgi alanı olarak sürdürmektedir. Selçuklu ve Beylikler dönemi şehirleri ile Cumhuriyet dönemi şehirleri hakkında yapılan çalışmalar nispeten daha azdır. Bu çalışmalara özellikle üniversitelerin tarih bölümlerinde ağırlık verilmektedir. Cumhuriyet dönemi şehirleri ile ilgili ise, tek tek şehirlerin tarihleri yerine, çeşitli sosyal bilim dallarında, mahallî idarelerde ve şehircilik-planlama bölümlerinde yapılan, genel olarak şehirleşme ve sonuçları eksenli çalışmalar daha fazla göze çarpmaktadır. Türkiye'deki şehir tarihi çalışmalarına Osmanlı dönemi şehirleri ile ilgili çalışmalar öncülük etmektedir. Barkan, İnalçık ve Akdağ'ın öncülüğünde Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi üzerindeki bu çalışmalar da özellikle Osmanlı klasik döneminin XVI. yüzyılı üzerinde yoğunlaşmaktadır. (Ergenç, 2013: 15).

Türkiye'de şehir tarihi çalışmalarında genellikle Batı şehri tanımlaması esas alınmıştır. Bunun en büyük sebebi yakın zamana kadar, şehre dair yapılan çalışmalarda sosyologların çalışmalarının ağırlıklı olmasından ve dolayısıyla da sosyoloji biliminin kavramlarıyla şehrin tanımlanmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Sosyologların bu çalışmalarına en büyük etkiyi, bu bilimin öncülerinden Max Weber'in konu hakkındaki tanımlamaları, koyduğu ölçütler ve çözümlenmeleri yapmıştır. Weber'in konu hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Ekonomik açıdan tanımlamak gerektiğinde şehir, geçimlerini tarımdan çok ticaret ile sağlayan insanların yerleşim yeridir. Weber, ekonomik açıdan şehirleri üçe ayırır; tüketici, üretici ve ticari şehirler. Mevcut olan şehirlerin hemen hemen tamamı, bu üç tipin karması halindedir. Siyasal açıdan ise şehir, özel siyasal ve idari bağlantılara sahip kısmen özerk bir topluluk olarak düşünülmelidir. Burada vurgu yapılan kavram siyasal özerkliktir. Ona göre tam anlamıyla bir kentsel topluluk sadece Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Weber ideal şehrin nasıl olması gerektiği hususunda ekonomik ve siyasi yapıları birleştirerek beş temel özellik belirler: 1- Bir kale; 2- Bir Pazar; 3- Kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; 4- Özerk bir toplumsal ilişki biçimi; 5- En azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme. Kısacası kralın ve aristokrasinin garantisi altındaki pazar hukukunun yanında askeri hukuk da (ordunun talim ve içtima alanı; diğer yanda barışçıl iktisadi mübadele alanı olarak) icra ederken, siyasal yönelimli kale ile ekonomik yönelimli pazar, çoğu kere yan yana uyumlu bir birliktelik oluşturuyordu. (Weber, 2000: 73-92)

Aslında Weber'in ideal şehir olarak sunduğu model ve bu şehri tanımlamak için ortaya koyduğu ölçüler, kendisinin de içinde yaşadığı "Batı" şehrinden başka bir şey değildir. Denilebilir ki Weber, toplum çözümlemesinde kullandığı ilerlemeci metodu şehri çözümlerken de kullanmış ve şehir evriminin nihai ve ideal sonucunun Avrupa kenti, Batı kenti olduğunu ilen sürmüştür. (Üstündağ, 2005: 150-151)

Bu sebeple, Weber'ci yaklaşım, İslami ve diğer Avrupa dışı kentsel yığılmaları, normlara uygun Avrupa kentiyle zıtlık içinde, belirgin kentsel kültür geleceğinden yoksunlukla karakterize eder. Ortadoğu şehirlerinin Avrupalı hatta klasik Yunan ve Romalı benzerlerinin sahip olduğu siyasi özerklikle değil bir emperyal iktidarın bürokratik temsilcilerince yönetildiğini iddia eder. Dahası Müslüman şehirlerinde, kente özgü bir kimlik yaratma çabası içinde ortak bir çıkar etrafında birleşmekten çok birbirleriyle rekabet eden farklı kabile ve aşiretler ikamet etmektedir. (Eldem,- Goffman, Masters, 2003: 1).

Osmanlı şehrinin fiziksel yapılarında hem İslam şehri, hem de Ortaasya Türk şehri tiplerine ait özelliklerin büyük bir kısmını görüyoruz. İslam tarihi çalışınlarına göre İslam şehrinin üç temel ögesi vardır: Cami, pazar ve hamam. İslam şehrinin mahallere bölünmüş olması onun fiziksel ve sosyal yönden en büyük özelliğidir. Bu bölünme toplumdaki dini ve etnik grupların varlığından ileri gelmektedir. Ortaasya Türk şehir tipine gelince üç temel unsur görmekteyiz: İç kale, şehristan ve rabat. İç kalede saray ve yönetim yapıları bulunurdu. Şehristan, aristokratların, sanatkarların toplandığı yerdi. Rabat ise şehrin dış kısımlarını, varoşlarını içine alan kısımdı. (Ergenç, 1995: 48-49)

İslam şehri modelinin mevcut aşamalarıyla her bölgeye uyarlanamayacağını; İslamlaşmanın her bölgede aynı aşamaları takip etmediğini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bugün Osmanlı şehri çalışmaları özellikle Balkanlarda Batı şehri tanımlaması ile İslam şehri tanımlamasının bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü farklı medeniyetlerin şehir yapılanmaları ve yönetimlerinin tarihi süreç içinde siyasi, ticari, mimari ve demografik açılardan birbirlerini etkilememesi düşünülemez. Bu etkileşim az veya çok mutlaka olmuştur. Osmanlı dönemi şehirleri çalışılırken de farklı coğrafyalarda yer alan şehirlerin farklı yaklaşımlarla çalışıldığına şahit olmaktayız. Mesela Anadolu şehirleri çalışılırken İslam şehri tartışmaları gündemde değildir. Ancak Balkan, Arap ve Afrika coğrafyasındaki şehirler çalışılırken İslam şehri tartışmaları her zaman tam da araştırmaların merkezinde yer alır. Özellikle son yıllara gelinceye kadar İslam şehri tartışmaları Osmanlı şehirleri çalışmalarında karşımıza çıkan en önemli meydan okumaydı. Şimdilerde bu tartışmanın kısırlığı ve indirgemeci yaklaşımı kısmen de olsa anlaşılmış ve daha bütüncül yaklaşımlar denenir olmuştur. İslam inancının tesirini gösteren topografik, mimarî ve

toplumsal ortak öğeler inkâr edilemeyecek düzeyde bu coğrafyadaki şehirlerde görünmekle beraber, erken modern döneme ait veya her coğrafyanın geçmişinden gelen özellikler de bu şehirlerde izlenebilmektedir. (Geniş bilgi için bkz. Uğur, 2005: 9-26).

Niçin Anadolu şehri İslam şehri kavramından ayrı ele alınmalıdır? Yukarıda değindiğimiz bu konuya şöyle bir açıklık getirmek mümkündür. Batı literatüründe Avrupa şehirlerine benzemeyen, farklı özellikler taşıyan Doğu şehri veya İslam şehri kavramı yerleşmiştir. Weberci sosyolojinin tesirinde kalan ilim insanları hiçbir ayırım yapmaksızın bütün İslam şehirlerini Batı şehirlerine göre “şehir” olarak saymazlarken; aynı eğilimle Rusya’nın egemenliği altında kalan Orta-Asya şehirleri için de “feodalizm dönemi yerleşmeleri” şeklinde açıklamalar yapmışlar ve genellemelere gitmişlerdir. Yani Osmanlı şehirlerini de aynı anlayışla değerlendirmişlerdir. Oysa Osmanlı Devleti’nin tarihi, İslam medeniyeti içerisinde özel bir yere sahiptir. Osmanlılar, İslam medeniyetinin çağımıza taşınması bakımından önemli bir dönemin siyasi organizasyonudur. Ayrıca egemen oldukları coğrafyada çok zengin sentezlerin oluşmasını sağlamışlardır. Bu bakımdan İslam şehri veya Doğu şehri kategorisi içerisinde alt kategori olarak “Osmanlı Türk şehri”, “Osmanlı dönemi Anadolu şehri”, “Osmanlı dönemi Balkan şehirleri” gibi inceleme alanları gündeme gelmiştir.

Bugün bu bakış açısına Weberci yaklaşımdan sıyrılarak gelinmiştir. Bilindiği üzere XVIII. Yüzyılda ekonomik ve askerî açıdan yükselen Avrupa, XX. Yüzyıl başlarına kadar “kendi kıtası dışındaki” mekanlar üzerinde etkili olmuştur. Yine XVIII. Yüzyıldan başlayarak yükselişe geçen Rusya da bütün Orta-Asya’ya hâkim olmuştur. Kısacası Avrupa’nın bu süreçte doğrudan “koloni-müstemleke” yapamadığı iki önemli mekân herhalde Anadolu ve İran’dır. Bu bakımdan Avrupa’da Doğu şehirleriyle ilgili araştırmalar iki ayrı açıdan ele alınmıştır. Avrupa’nın kolonisi olan yerlerin şehirleri, yöneticilerin ihtiyaçları ve bu şehirlerin planları bakımından ele alınmıştır. Avrupa’nın doğrudan kolonisi olamayan Anadolu ve İran şehirleri ise doğrudan bir inceleme yerine, İslamiyet öncesi tarihi kalıntı ve zenginlikler odaklı olarak Batılı seyyahların ilgisini çekmiş, antik dönem ağırlıklı olmak üzere İslami dönemler de tasvir edilmiştir. Benzeri gelişmeler Rusya’nın egemenliğine girmiş Orta-Asya şehirleri için de söz konusudur (Ergenç, 2013: 27-28). İşte bundan dolayı özellikle Osmanlı dönemi “Anadolu şehri” Batının İslam şehri tanımlaması dışında ele alınıp incelenmelidir.

Bu genel değerlendirme içerisinde Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki varlığı; mimarîsi, gündelik hayat tarzı ve kendine has özellikleriyle “Osmanlı dönemi Balkan şehirleri” olarak adlandırılabilir bir şehir hayatının oluşmasına önayak olmuştur. Balkanların Osmanlı topraklarından ayrılması sonrasında hâkim milliyetçi yaklaşımların şekillendirdiği tarih yazıcılığı, uzun yıllar

Osmanlı dönemini yok sayma veya Balkanların tarihi içerisinde ona bir yer vermeme yolunu tercih etmiştir. Bu sebeple XX. yüzyılın son çeyreğine kadar bölgenin Osmanlı dönemi şehir hayatına dair çalışmalar bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdadır (Turhan, Kolçak ve Gökaçtı, 2005: 3/6/117).

Bu makalede bir Balkan şehri olan Saraybosna'nın, XX. yüzyılın başında bir yabancı seyyahın gözlemleriyle sosyal, demografik, ticari, dini hayatına ait bilgiler verilerek yapılacak yeni çalışmalara küçük bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

BALKANLARDA OSMANLI FÜTUHATI VE SARAYBOSNA

Osmanlı ordusunun daima aktif halde bulunan bir unsuru olan sınır birliklerine kumanda eden uç beyleri, 1360-1453 döneminde imparatorluğun iç ve dış siyasetinde önemli rol oynadılar. Düşman topraklarına keşif, yağma ve tahrip etmek amacıyla sefer yapan bu aktif unsurlar akıncılar adıyla teşkilatlanmışlardı. Akıncılık 1595'ten sonra sınırların güvenliğinden sorumlu serdarlık görevine dönüşmüştür (Uzunçarşılı, 1940: 239-240). Akıncılık bir askeri teşkilat olup, kendi kanunnameleri ve isimlerinin yazıldığı akıncı defterleri vardır. Uçların beyi olarak merkezden uzak bölgelerin yöneticileri konumundadırlar ancak akıncılık nizamının kurallarına da tabi idiler. Kendilerine bu gücü ve geliri sağlayan mülkleri için her yeni padişahın onay alırlardı (Kılıç, 2009: 59-79).

Osmanlı Devleti, Balkanlar'da da ilk fütuhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân siyaseti izlemiştir. Fütuhat sırasında başka bölgelere kaçanların boşalttığı şehir ve köylere Anadolu'dan büyük ölçüde Yörük-Türkmen unsuru nakletmiştir (İnbaşı, 2015: 812).

Osmanlı fütühatı bir bölgeden öbür bölgeye intikal ettiği zaman, yani fetih yapıp da normal Osmanlı idaresi oraya yerleştiği zaman uç beylerinin teşkilatı ondan sonraki yeni bir merkeze naklediliyordu. Balkanlarda sol kol fütühatın Makedonya yönündeki ilk merkezi Üsküp'tü. Buraya uç beyi olarak İshak Bey yerleşti. Yeni fetihlerle ülke genişleyince Üsküp içerde kaldı. Bu sefer Saraybosna yeni uç merkezi oldu. İshak Bey'den sonra uç beyi olan oğlu İsa Bey zamanında Anadolu'dan gelen esnaf hem Üsküp hem de Saraybosna'ya yerleşerek bu şehirlerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Osmanlı hakimiyeti kuzeye doğru genişleyince de Beylerbeylik merkezi Saraybosna'dan Banja Luka (Banyaluka)'ya, Gümülcine'den Serez'e geçmiştir. Yani başlangıçta uç şehri olan yerleşim birimleri daha sonra Balkanların büyük Osmanlı şehirleri haline gelmişlerdir. (İnalcık- Arı, 2005: 27-56; İnalcık, 2008: 55-56).

Fetihden sonra Bosna aristokrasisinin hakları ve imtiyazları bir değişikliğe uğramadan korunmuş ve bu da Osmanlı'nın bölgede hâkimiyet kurmasının kabulünde en önemli etken olmuştur. (Eren, 1965: 20-26) Fatih Sultan Mehmed

Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına inanç ve ibadet hürriyeti tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Onun, Bosna'daki Latin papazlarına gönderdiği, aslı Bosna'da Fojnica şehrindeki Fransisken Katolik Kilisesinde bulunan فرمانın bir sureti Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır (BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri, 14/2-1; Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak, 2006:1-3).

Osmanlıların Bosna'yı tamamen fethetmesiyle (1463) bu bölgede Bosna sancağı kurulunca burayı oluşturan dört vilâyetten biri "*Vilâyet-i Hodidjed*" yahut "*Vilâyet-i Saray Ovası*" diye anıldı. Saraybosna ise 1468'de beş Müslüman, altmış beş Hristiyan hanesine sahip küçük bir yerleşim birimiydi ve Trgovista pazarı adıyla anılıyordu. Saraybosna XVI ve XVII. yüzyıllarda önemli bir gelişme gösterdi. Bosna sancak beyliğine getirilen Gazi Hüsrev Bey tarafından burada inşa edilen külliye ve kurulan vakıflarla Saraybosna bir Türk-İslâm şehri haline geldi. 1521-1541 yılları arasında üç defa Bosna sancak beyi olan Gazi Hüsrev Bey (1526 tarihli defterde adı kayıtlı: TSMA. D.10057, vr. 1b-3a) Saraybosna ve çevresinin İslamlaşmasında çok önemli rol oynayan dinî, ticari ve kültürel tesisler yaptırdı. Bu sebeple Saraybosna'nın ilk kurucusu olarak İsa Bey, ikinci kurucusu olarak da Gazi Hüsrev Bey gösterilir (Aruçi, 2009: 128).

Bosna'da fetihten sonra izlenen idarî yapılanma, toprak sistemi ve zamanla yaşanan değişimler de araştırmacıların ilgi alanı içindedir. İlk idarî birim olarak Bosna sancağı, fetihle birlikte 1463'te kurulmuş ve zamanla buna diğer sancaklar eklenmiştir. Mesela Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde (TSMA) 1521-1522 tarihli vilayet ve sancak listelerinin verildiği bir defterde Bosna sancağı dahil Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı 33 sancağın isimleri kayıtlıdır. (TSMA. Defter (D). 9772, vr. 1b-2b) Önceleri Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir eyalet olan Bosna, 1580'de pašalık olarak da adlandırılan Beylerbeyliğe dönüştürülmüştür. Eyaletin merkezi 1639'a kadar Banja Luka (Banyaluka), 1697'ye kadar Saraybosna, 1850'ye kadar Travnik ve ondan sonra yeniden Saraybosna'dır (Geniş bilgi için bkz. Turhan- Kolçak- Gökaçtı, 2005:3/6/ 125-135).

TARİHİ SÜREÇTE VE XX. YÜZYIL BAŞINDA BİR İNGİLİZ SUBAYININ İZLENİMLERİNDE SARAYBOSNA'DAN KESİTLER

Bu çalışmada ele alınan ve 1909 tarihinde Londra'da basılan "Major Percy E. Henderson, *A British Officer in the Balkans, (The account of a journey thorough Dalmatia, Montenegro, Turkey in Austria, Magyar Arland, Bosnia and Hercegovina)*, London: Philadelphia J. B. Lippincott Company, Seeley Co. Ltd" künyeli kitapta yer alan bilgiler doğrultusunda 1904 yılında Saraybosna'nın genel panoraması tasvir edilmiştir.

Bu kitabın yazarı İngiltere'nin Hindistan ordusunda görev yapmış Binbaşı Percy Edward Henderson'dur. Yazar "*Balkanlar'da Bir İngiliz Subayı*" adlı ese-

rinde XX. yüzyılın başlarında Dalmaçya, Karadağ, Avusturya, Magyarland ve Bosna Hersek'e eşiyile birlikte gerçekleştirdiği seyahatlerinin hikâyesini anlatmaktadır.

Bu kitabın giriş kısmında şu bilgiler veriliyor:

"XX. Yüzyılın başında, Selim lakaplı bir İngiliz Subayı olan Binbaşı Percy E. Henderson'ın Balkanlarda ve özellikle Dalmaçya, Karadağ, Avusturya'daki Türkiye, Macaristan ve Bosna-Hersek üzerine gerçekleştirdiği seyahat ve bu seyahatteki izlenimleri Balkanlarda bir İngiliz Subayı adlı eserde ele alınmıştır."

İngiliz seyyah Saraybosna'ya gelişini ise şöyle anlatıyor:

"Hadzici istasyonunda, bir kereste fabrikası ve yanındaki ormandan elde edilen kerestenin taşımacılığında kullanılan tramvay yolu, bize Bosna'nın Avrupa'daki hemen hemen en çok kereste üreten ülke olduğunu hatırlattı. Karanlık, sık ağaçlarla kaplı dağ olan Izman'dan geçip, Saraybosna sakinlerinin gözde tatil beldesi olan Bad Ilidze istasyonuna ulaştık. On sekiz dakikalık başka bir seyir sonrasında, Saraybosna istasyonuna ulaşmıştık ve daha sonra şehrin eteklerinden uzun ve tozlu bir araba yolculuğu bizi şehre getirdi." (Henderson, 1909: 91).

Saraybosna'da Demografik Değişim

Saraybosna'nın demografik yapısı hakkında Kiel'in Osmanlı tahrir defterlerinden hareketle Balkanlardaki farklı bölgeleri karşılaştırarak yaptığı çalışmalarda vardığı sonuç, Bosna'daki İslamlaşma sürecini açıklamak açısından son derece önemlidir. Yazara göre fetihten sonraki ilk dönemlerde bölgede Müslümana pek rastlanmamaktadır. 1460-1470'li yıllar genel olarak Avrupa'da ciddi bir nüfus artışına işaret ederken, Bosna'da bunu hızlı bir İslamlaşma süreci izlemiştir. Osmanlı'nın Macarları yendiği 1526'dan kısa bir süre sonra ise %68'lik oranla bölge nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu görülmektedir (Kiel, 2004: 104-105).

Barkan'ın yapmış olduğu çalışmalar da göstermiştir ki, XVI. yüzyıl başında Bosna'da şehir ve kazalarda Müslümanlar çoğunlukta iken, bunu çevreleyen kırsal kesim Hristiyan'dır (Barkan, 1949-1950: 11/ 524-569; 1951-1952: 13/ 56-78; 1953-1954: 14/ 209-237).

İnalçık ise konuyla ilgili olarak 1469'da Bosna'da 467 tımarın 111'inin sahibinin Hristiyan olduğunu belirtir (İnalçık, 1954: II/ 103-130).

İslamlaşma tartışmaları da göstermektedir ki, bölge insanı Müslüman olmayı tercih ettiği için büyük çaplı Müslümanlaşma yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebinin Ortaçağ'da Bosna'da, kötülük ilkesine de (şeytana) en az Tanrı'ya verdikleri kadar önem vererek dualist bir öğretiye yönelen Bogomillerin Ka-

tolik ve Bizans Ortodoks kilisesinin sayısız baskılarına uğramaları olduğunu söyleyebiliriz (Faroqhi, 2002: 29). Ayrıca bu tercihte Osmanlı'nın hoşgörülü yönetiminin de payı olduğu bir gerçektir.

Osmanlı'nın başka bölgelerden buraya getirip yerleştirdiği insan sayısı sınırlı olmuş ve fetih sonrasında bölgede sadece misyoner Katoliklerle sınırlı bir göç hareketi görülmüştür (Geniş bilgi için bkz. Turhan- Kolçak- Gökaçtı, 2005:3/6/ 125-135).

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden İngiliz seyyahın Saraybosna'da 1904'deki izlenimlerinde demografik yapı ile ilgili değerlendirmesi ise şöyledir:

“Saraybosna, yaklaşık elli yıl önce Bosna'nın başkenti olmuştur. Travnik, Sultan için Bosna'ya yöneten Türk Valilerinin kaldığı yeri.”

“Avusturya işgalinden beri, Saraybosna, neredeyse yarısı Müslüman olan kırk bini aşkın yerleşik halkı, yaklaşık dörtte biri Roman Katolik ve sayıları altı bini bulan Yunan Ortodoksları ile oldukça önemli bir şehir haline gelmiştir. Nüfusun dörtte biri Yahudi'dir; bunların üç binini, Engizisyon mahkemesi tarafından İspanya'dan sürülen ve Bosna ile Türkiye'nin diğer bölgelerinde üç buçuk yüzyıl önce kendilerine sığınacak bir yer bulan İspanyol Yahudilerinin torunlarıdır.”

“Saraybosna, karışık inançlar ve ırklardan oluşan bir şehirdir; keza yerleşik nüfusun yanı sıra, Avusturya- Macaristan İmparatorluğunun bütün bölgelerinden gelen yerleşik olmayan askeri ve resmi nüfusa da sahiptir. Almanlar, Macarlar, Çekler, Lehler, Hırvatlar ve Slovenlerin tamamı temsil edilmektedir. Başkomutan, aynı zamanda hem Bosna'nın hem de Hersek'in ikamet eden valisi olduğu için, Saraybosna hem askeri hem de sivil yönetimin karargâhıdır.” (Henderson, 1909: 91).

Aslında Saraybosna'nın XIX. yüzyıldaki nüfusu giderek artış gösteren bir meyl izledi. 1851'de burada 21.102 (15.224 Müslüman, 3575 Ortodoks, 239 Katolik, 1714 Yahudi), 1895'te 38.083 (17.787 Müslüman, 5858 Ortodoks, 10.672 Katolik, 4054 Yahudi) kişi yaşıyordu. 1921'de 60.087 olan nüfusu (21.465 Müslüman, 12.479 Ortodoks, 18.076 Katolik, 7427 Yahudi) 1941'de 80.000'e ulaştı. Resmî olarak 297.416 nüfusa sahip olan Saraybosna'nın 1992-1996 savaşından sonra nüfusunun 500.000'i aştığı zikredilmektedir. Bugün Dayton Anlaşması'na göre şehrin büyük bir kısmı Bosna-Hersek Federasyonu'na, diğer bir kısmı da Sırp bölgesi olarak Sırp Cumhuriyeti'ne aittir. (Aruçi, 2009: 128-132).

İngiliz seyyah XX. Yüzyıl başında Saraybosna nüfusunun yarısı Müslüman 40 bin civarında olduğunu söylüyor. Bu sayı Aruçi'nin verdiği 1904 öncesi (1895) rakamlara uygunluk gösteriyor. Ancak daha sonraki sayımda (1921) gayri Müslüm nüfusun daha fazla olduğunu görülüyor. Bu Müslüman nüfus

azalmasının sebeplerini genelde tüm Balkanlarda salgın hastalıklar sonucu kırılma, 93 Harbi felaketi, Balkan Harbi faciası ve mübadelelere, özelde de Saraybosna'da 1878'de Avusturya-Macaristan yönetimi ile başlayan süreçte Müslümanlar üzerine yapılan çeşitli baskılar sonucu Anadolu'ya yapılan kitlesel göçlere bağlamak mümkündür (İnalçık, 2015: 490; Ekinci, 2015: 591).

Saraybosna'nın Coğrafi Konumu, Mimari Yapısı ve Şehrin Genel Görünüşü:

İngiliz seyyah bu konuda şu bilgileri veriyor:

“Görünüşte geniş dağmık bir şehir olan Saraybosna, doğuda dar bir boğazı saran ve batıda Ilidze yönünde Saraybosna Alanı (Sarajevsko Polje) olarak adlandırılan bir ovaya doğru genişleyen, her iki taraftan yükselen dik tepelerin hâkim olduğu daralan bir vadide bulunmaktadır.”

“Doğuda boğazın dar kapılarının içinden bir geçidi zorlayarak sığ ama hızlı akan Küçük Milyatska Nehri (Miljacka River) şehrin merkezinden geçer ve yere yapılan modern eklemelerin büyük bir kısmı nehrin her iki tarafında hemen uzanan toprak seviyesindeki dar kenarlar üzerine inşa edilmiştir. Nehrin kenarları çok sayıdaki ağaç, demir ve taştan yapılmış köprüler ile bağlanmıştır. Şehirde herkesin gerçekten eski olduğunu iddia edebildiği Çarşı veya derme çatma olan Türk pazarı, hamamlar, medreseler, Türk İlahiyat Enstitüsü ve ayrıca Saraybosna'nın iki yüz camisinin en büyüğünden ikisi veya üçü burada bulunmaktadır. Türklere ait civardaki bu tür yerleşim alanlarının büyük bir kısmı Avusturyalı sakinlere bırakılmış ve Müslüman nüfus evlerinin mahremiyetini daha iyi koruyabilecekleri nehrin her iki tarafındaki yamaçların yukarısına dalgalar halinde çekilmişlerdir. Göz alıcı bir şekilde inşa edilmiş küçük kireç badanalı Türk evleri sivri çatıları, cumbalı pencereleri, sarkık birinci katları, öne çıkan saçakları ile birbiri üzerine sıralanmış haldedir. Yukarıdaki dik yamaçlarda her yöne serpiştirilmiş ince beyaz sütunlu minarelerden günde beş defa müminleri namaza çağıran müezzinin sesi duyulabilmektedir. Yamaçlarda, ağaçlarla kaplı dik ve dar boğazlardan geçilince, eski Müslüman mezarlıkları ile kahvehanelerin çiçek bahçeleri göze çarpar.” (Henderson, 1909: 92-93). Burada seyyahın Saraybosna'da ilk dikkatini çeken vurgu ve değerlendirmeleri, XX. Yüzyıl başlarında da hala Türk ve İslam kültürünün varlığı ve görüntüsüdür

Şehrin geçmiş dönemlerine ait bu konudaki bilgilerini bir kıyaslama yapmak bakımından Evliyâ Çelebi'den öğrenebiliyoruz: “Zenginlik şehri, yani Saray Kalesi'nin özellikleri” başlığı altında şehrin kalesinin Fatih Sultan Mehmet Han tarafından fethedildikten sonra “aşağı şehirde hala Hünkâr Camii olan yerde bir büyük saray yaptığından bu şehrin ismine Saray derler ve büyük nehrinin ismine Bosna derler. O nehir ismini şehir ismine ekleyip Bosnasaray derler” diyerek şehrin adının da nereden geldiğini açıklıyor. İngiliz seyyah ise bu kaleden hiç bahsetmiyor.

Yine Evliyâ Çelebi “*Bosnasaray şehrinin imaretleri*” başlığı altında da şu bilgileri veriyor: “*Anılan yüksek kalenin kuzey tarafında, yıldız yönünde ve batı cephesinde bir dereli ve tepeli zeminde Milaçka Nehri’nin sağında ve solunda topraklı bayırlar üzerinde birbirinden yüksek kat kat bağlı, bahçeli ve her hanesi akarsulu, tek ve iki katlı genellikle kiremit örtülü ve bazısı şindire tahta örtülü bacaları düzgün güzel hanelerdir.*” (Evliyâ Çelebi, 5/2, 2010: 578-580).

Saraybosna’da Esnaf Teşkilatı ve Ticari Hayat

Saraybosna’da gerek 1415-1435 yılları arasındaki fetih sürecinde, gerekse bu şehrin ilk kurucusu sayılan İsa Bey’in Sancak Beyliği zamanında köprü, su yolu, hamam, kervansaray, imaret, çarşı ve değirmenler inşa edildi. Daha sonraki dönemde İsa Bey-zade Mehmed Bey, Gazi Hüseyin Bey ve Sadrazam Hüseyin Paşa tarafından Saraybosna’daki imar faaliyetleri devam etti. Evliyâ Çelebi’ye göre Saraybosna’da konuklar için 3 ayrı yerde kervansaray varmış ve buralarda konuklardan kira ve gümrük alınmıyormuş. Yine 23 tane tüccar hanı bulunuyormuş ki bunlar: “*donanımlı, bakımlı ve süslü kale gibi benzersiz hanlardır*” diyor. Ayrıca garip bekar hanlarının adedi de 8’dir (Evliyâ Çelebi, 5/2, 2010: 586).

Ekrem Hakkı Ayverdi yaptığı çalışmalar sonucunda şehirde 12 medrese tespit etmiştir. (Ayverdi, II/3, 1981: 307), Kâmil Şahin ise bunlardan başka 6 medresenin daha varlığından bahsetmektedir.

(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1073/%-C5%9Eahin.pdf?sequence=1&isAllowed=y,10.03.2018>)

Evliyâ Çelebi de şehrin medreselerinden bahsetmiş ancak sayısı okunamamıştır. Bunlardan en “*donanımlı, bakımlı, şenlikli ve şirin*” olanının Gazi Hüseyin Paşa Medresesi olduğunu belirtiyor. Ayrıca 8 yerde hafız darülkurrası, 10 yerde darülhadis, 180 adet yerde de sıbyan mektebi olduğundan bahsediyor. (Evliyâ Çelebi, 5/2, 2010: 583-584)

Kısacası Osmanlı döneminde Saraybosna’da hem ticari hayatın hem de ilmi hayatın çok canlı ve gelişmiş olduğunu öğreniyoruz. Zira şehrin bu zenginliğine ulaşmasında 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında Venedik’e giden Müslüman Anadolu ve İstanbul tüccarlarının yanında Müslüman Bosnalılarda yer almasının rolü olduğu bir gerçektir. (Faroqhi, 2002: 83)

XX. yüzyılın başlarında ise Henderson, şehrin imar durumuyla ilgili bilgiler verdikten sonra çarşı ve esnafın durumuyla ilgili şu ayrıntıları aktarır;

“*Şehrin girişinde, bir zamanlar odun pazarının kurulduğu yerde bir yeşil alan bulunmuş. Daha sonra buraya Fas stilinde büyük bir belediye binası inşa edilmiş. Kendi başına güzel bir bina, ancak küçük Türk yerleşim alanlarıyla*

çevrili olan bina, bugünkü konumuyla büyük bir tezatlık örneği sunmaktadır. Kısaca, Saraybosna, geleneksel bir Avrupalı şehre benzemesi için onarılan ve değiştirilmekte olan bir Türk şehri. Şehrin en ilginç bölümü, eski bölümleri olduğu için, bunlar arasında Çarşısı listenin başında gelmektedir.”

“Çarşı, her iki taraftaki küçük, düşük çatılı ahşap dükkânlar ile kaplı hoş kaldırım taşları ile döşenmiş sokaklar ile örülü Türk pazarıdır. Dükkân tezgâhları olarak ta hizmet veren bunların ahşap zeminleri yerden birkaç santimetre yükseltilmiştir. Bu dükkânların ortasında, çömelerek, bağdaş kurarak, çekiç dövme-ciliği, şekillendirme, dikiş gibi çeşitli el işlerinde çalışan ve yanlarında bir fincan kahve ile hiç bitmeyen sigara ya da dışlerinin arasında doğunun uzun piposu çibuk ile rahatlayan Türk sahipleri yer alır. Malları, yerlerde, etraflarında ve önlerini kapatmayan, dükkânların üç duvarını kaplayan raflar boyunca yığılmış haldedir. Sahipleri, yerlerinden geceleri ayrıldıkları zaman, dışarıdan asma kilitli bir çubuk ile güvenlik altına alınmış kaba kepenkler koyarlar ki bu ilkel bir yöntem olup, görünüşe göre tümü sahiplerince gerekli bulunmaktadır. Burada, özellikle herhangi bir kimseden kaynaklanmayan daima bir gürültü vardır; Bir Türk ne olursa olsun asla bağırılmaz ya da sesini yükseltmez, bu daha çok kaldırım taşları üzerinde gelip giden, konuşan, sohbet eden insanlardan ve burada gelişen çeşitli ticaretin devamlılığından kaynaklanan gürültüdür.” (Henderson, 1909: 94)

“Bunların çoğu farklı sokakları etkiliyor gibi görünmektedir. Aşağıdaki Belediye Binasından girdiğimizde, kap kakak, çivi ve Türkler tarafından kullanılan metal yemek tabakları ile bu türden diğer malların imalatı ve satışının yapıldığı bir sokağa girdik. Sokağın bir tarafında ustalar kendi el sanatlarını kol gücüyle icra ediyorlardı. Sokaktaki çekiç sesi insanı sağır ediyordu. Sokağın diğer tarafı aynı türden malların satışı için ayrılmıştı ama çok sıklıkla satıcısı bulunmaz. Eğer bir şeyler satın almak istiyor ve aceleniz de varsa, ürününüzü seçebilir komşu satıcıya ödeme yapabilirsiniz. Paranızı aldığı zaman, üleşme bölümüne uzandığını ve hak sahibinin alması için belirgin bir yere parayı attığını göreceksiniz; bu duruma en azından birden fazla vesileyle tanık olduk. Böylesine dürüst komşularla, Müslüman satıcılar arsında endişeye mahal yoktur.”

“Çekiçle dövmeçilik yapılan sokaktan daha dar olan bir sokağa geçildiğinde, bir dükkânda, altında katladığı çıplak ayakları ile oturan ve başı aşağı eğilmiş dikiş yapan üç ya da dört kişi gördük. Bu terziler, Hintli meslektaşları ile olağanüstü bir benzerlik taşırlar. Tutumları aynıdır ve ayaklarını aynı şekilde hizmete yansıtırlar.”

“Pazarın ortasında, sürekli olarak insanların su içmek ya da kaplarını doldurmak için akın ettiği, çevresinde merdivenleri olan, zarif, ağaçtan yapılmış bir çeşmenin de bulunduğu açık bir alan yer alır. Burada, dizlerinin üzerine

koydukları veya omuzları üstünde dengeledikleri, uzun ince tepsiler üzerinde, büyük, yuvarlak düz somun ekmekler satan Türk ekmek satıcıları toplanmışlardır. Burada aynı zamanda meyve, tatlı ve limonata satıcıları da bulunur. İstanbul'daki gibi tam olarak kuşanmış, sırtlarında parlayan pirinç bir güğüm ve bellerinin etrafına bağladıkları küçük bir bardak askısı ile şerbet satıcıları da bu meydanda göze çarpar."

"Çeşmenin yakınında, bakır eşyaların satıldığı bir sokak, çok cezp edici bir köşe durağı ile başlayarak dik açılarda yol gösterir. Burada ayrıca büyük bir kargaşa da söz konusuydu, fakat küçük dar sokakta, işlerinin başında çalışan küçük Türk çocuklarının kap kaçaklara çekiçle döverek şekil verdiğini ve kör bir çivi ve çekiçten daha iyi tasarımlar ortaya çıkardığını sadece görmek için dolaşmak önemliydi." (Henderson, 1909: 95).

"Çeşmenin ötesinde, Pazar iki yöne ayrılır. Soldaki kısa yol belki de tüm bu dolambaçlı yolların en hoş olanıdır çünkü her bir dükkân iki katlıdır. Büyük köpek kulübesine benzeyen alttaki dükkânlar, taşıt yolu seviyesindedir ve işlerinin başında sıkı bir şekilde çalışan ayakkabı tamircileri ile doludur; bunların üzerinde, çatıları oluşturan geniş raflar üstünde, çömlekçilik ve hasır işi ile uğraşan tüccarların malları sıralanır."

"Paralel sokak, dolup taşan çuvallarla dağılmış tahıl pazarıdır. Dik açılarda uzun bir sokak ise ne tam olarak bir ayakkabı ne de çarık olmayan, kıvrık ayak parmakları, topuksuz ve parlak renkli ayakkabı yüzü ile Bosna ayakkabısı denen opanka satışına ayrılmıştır."

"Çarşıdaki Begova Camisi Saraybosna'daki sadece en büyük ve en güzel cami olmayıp, aynı zamanda bu camiye Müslüman halk tarafından İstanbul da dâhil olmak üzere Türkiye'nin uzunluğu ve genişliği bakımından en güzel üç veya dört camisinden biri gözüyle bakılmaktadır. Kavisli çatısı ve mozaik işlemleri, azametli dış kemerlerini gerçekten etkileyici bir yapıya sahiptir. Cami, on beşinci yüzyılda Bosna'nın fethine yardımcı olan Usruf (Hüsrev) Bey tarafından kurulmuştur. O ve eşi caminin yanında bulunan küçük bir mezarda yatmaktadır." (Günümüze ulaşan Saraybosna'daki Osmanlı eserleri ile ilgili kaynaklar hakkında bkz. Aruçi, 2009: 132).

"Yer altı kumaş pazarı yakınlarda yer alır. Burada satışa sunulan ucuz parça kumaşlar arasında Türkiye'den gelen pullarla süslenmiş kumaşlar ile Bosna'nın özel dokumaları göze çarpar. Ancak, satışa sunulan haremelerde yapılan güzel altın iplik işlemleri, şaşırtıcı bir şekilde Franz Josef caddesindeki Kabilyo gibi modern caddelerdeki belli başlı dükkânlardan satın alınmalıdır. Bu ürünler hiçbir suretle Çarşıda satılmamaktadır. Hiçbir tekerlekli araç, bu dar dolambaçlı yollarda seyretmez, ancak ağır yük taşıyan diziler halindeki midilliler bazen

geçiş yollarına engel olurlar. Diğer taraftan, burası yaya yolcuları için özel bir alan niteliğindedir." (Henderson, 1909: 96). Yazarın bu gözlemlerine dikkat edilirse, XX. Yüzyılın başında da Saraybosna Çarşısı'nda ve ticari hayatında Müslümanlar ön planda ve hâkim unsurdur.

Bir kıyaslama bakımından Evliyâ Çelebi ise "*Çarşı, pazar bedesteni*" başlığı altında Saraybosna şehri ile ilgili şu bilgileri veriyor: "*Tamamı 1.080 adet güzellik pazarı dükkânlarıdır, ama gayet süslü, şirin ve sıralı yapılmış olup bütün sokakları üzeri Haleb şehri ve Bursa şehri gibi üstü örtülü sultan çarşısıdır, ancak örtüleri kârgir kemer yapılar değildir. Baştanbaşa kaim direkler üzerinde örtülüdür. Bütün anayolları pâk kaldırım döşelidir. Bir şirin kârgir yapı bedesteni var, Bütün Hint ve Sind, Arap ve Acem, Leh ü Çek'in değerli metaları bu şehirde bolca bulunur. Hatta Dobra-Venedik ve Büyük Venedik bu şehre üçer ve ikişer konak yakın olduğundan Zarda, Şibenik ve İspilet iskelelerinden bu şehre bir iki günde komor beygirleriyle sayısız ve kıyassız türlü türlü değerli kumaşlar ve az bulunur âlet ve eşyalar gelir, ama Çukacılar Çarşısı, Gazzâzlar pazarı ve Kazancılar Pazarları hepsinden şenliklidir. (—)" (Evliyâ Çelebi, 5/2, 2010: 586-587).*

Saraybosna'dan İnsan Manzaraları

Osmanlı hakimiyetiyle birlikte Saraybosna şehrinin Müslüman nüfusunu çoğunlukla Boşnaklar oluşturmaktadır. Osmanlı, Balkanlardaki fütuhatında da *istimalet* yani gönül alma, zorlama yapmama, hoşgörülü davranma politikası ile gayrimüslim unsurlar üzerinde etkili olmuştur. Boşnakların İslam dinine girmesindeki önemli sebeplerden birisi de Bogomil Hristiyan olmalarıdır. Bunlar bölgedeki Katolik ve Ortodoksların baskısı altındaydılar. Bogomillik İslamiyet'e çok benzerlikler gösteriyordu. Buna Osmanlı'nın gayrimüslimlere hoşgörülü yaklaşımı da eklenince Boşnakların topluca İslamiyete geçmeleri gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 84-85).

Balkanlar Yörük iskanı açısından önemli bir coğrafya olduğundan bunun için özel memurlar gönderilmiş ve bütün Yörükler "*Rumeli Yörük Tahriri*" defterlerine kaydedilmiştir. (BOA, İE. DH. Dosya No: 29, Gömlek No: 2577, tarih: 6 Recep 1128/27 Haziran 1716). Arşiv kayıtlarında Bosna'ya da Yörüklerin iskân edildiğini öğreniyoruz. (BOA, HR. SFR.04 Dosya No:718, Gömlek No: 135, tarih: 5 Şaban 1304/29 Nisan1887). İngiliz seyyah Saraybosna'daki dini ve etnik çeşitlilik içinde eserinde Türkler (Boşnaklar da dahil bütün Müslümanları Türk olarak alıyor) Yahudiler, Karadağlı ve Arnavutlardan bahsediyor ve onlarla ilgili gözlemlerini şöyle yansıtıyor:

"Kısa boylu, İspanyol Yahudileri ve Yahudi kadınları; ırklarının sakin ve gösterişli yürüyüşü özelliği ile birlikte bir aşağı bir yukarı yürüyen soğukkanlı, vakur Türkler, güçlü yapılı, çeşit çeşit kişisel eşyaları ile tıka basa dolu kemer-

leriyle dağlardan gelen pejmurde köylüler; dökümlü cüppeleri içinde hocalar ve şalvarları içinde gürültülü bir şekilde konuşan, sabırsız Bosnalı köylü kadınlar. Türk taşıyıcıları, pejmurde hamallar, iş arayışında dolanıp duruyorlar. Neredeyse kendileri kadar büyük Pazar sepetleriyle küçük Türk kızları, küçük çıplak ayaklarını sıkıştırdıkları giderken tıkırdayan ahşap takunyalari ile geçip giderler. Sıkıca örtünen Türk kadınları yoldan geçerler. Az da olsa, ağırlıklı olarak siyah örgülü, evde dokunmuş beyaz taytları içinde Karadağlı veya bir Arnavut'a rastlanabilir ve bu insanlar çeşitliliğe daha da katkıda bulunmaktadır. Ve tüm bunlarla tezat oluşturan, medeniyete yakışmayacak pejmürde kıyafetler içinde Hıristiyan kasaba halkına sıkıca rastlanır."

Bu İngiliz subayın ziyaretinden altı sene sonra Saraybosna'da yapılan 1910 sayımında nüfusunun 51.919'a (18.460 Müslüman, 8450 Ortodoks, 17.922 Katolik, 6397 Yahudi) yükseldiği görülmektedir (Aruçi, 2009: 128).

İngiliz seyyah gözlemlerine şöyle devam ediyor: "Saraybosna'nın modern bölümü Çarşı ile birleşir. Franz Josef Caddesi, Avrupa mağazaların toplandığı ana cadde de yer alır. Birbirine bir taş atımı mesafe içinde, yeni Sırp katedrali, açık bir alanda duran Roma Katolik katedrali, restoranları ile birlikte the Europa ve the Centrale (ayrıca Pratchka da denir) adında başlıca iki otel burada bulunur."

"Saraybosna halkı, tüm Adriyatik şehirlerindeki gibi burada da yaygın bir geleni yaşatırlar; günbatımı sonrasında her akşam bu bölgede dolaşırlar."

"Şehirde, biri sivil diğeri askeri olmak üzere iki güzel kulüp bulunur. Askeri kulüpte sıklıkla müzik icra edilir; sivil olanı ise kısmen bir İngiliz kulübü çizgisinde işletilir. Her ikisinin de restoranı vardır ve yabancıların yazın dış mekânda yemek yemesine izin verilir. Saraybosna'nın ayrıca dört kortlu bir tenis kulübü vardır ve bu kulüp çok popülerdir ve sıklıkla uğranılan bir yerdir."

"Şehrin Türk valisinin eskiden ikamet ettiği Vali Konağı nehrin diğer tarafında bulunur. Geniş ek yapıları içinde bir zamanlar burada haremin kadınları kalırmış." (Henderson, 1909: 97)

"Bu yapının yanında ve önünde Careva veya diğer adıyla Sultan Camii yer alır. Bunun arkasında, yamacın yükseklerinde Plevlje'ye giden yeni demir yolun toprak setti bulunur. Bu demir yolu boyunca yüründüğünde, Trebevic'in etekleri üzerinde çitlerle çevrili olmayan İspanyol Yahudi mezarlığı görünür." (Henderson, 1909: 98)

Şehrin İklimi

Evliyâ Çelebi eserinde "Beldenin iklimi" başlığı altında kısa bir bölüm ayırmış fakat bazı yerleri okunamamıştır. Sadece açık olarak Bosna'da kışın sert geçtiğini söylüyor. (Evliyâ Çelebi, s. 592)

İngiliz seyyah ise Saraybosna'nın iklimi hakkında da şu bilgileri kaydetmiştir:

“Bosna'nın kış iklimi genellikle Ekim'den Aralık'a kadar soğuk ve nemli olan İngiltere'nin iklimine benzemez. Sabahları saat on bire kadar sislidir. Kırağı, kısa periyotlarda meydana gelir ve hava Ocak ayının başlangıcından sonra sertleşir.

1904 teki Bosna iklimine yönelik deneyimimiz şöyle özetlenebilir:

Mayıs, son yarısı, güzel kuru hava,

Haziran, ilk yarısı, ara sıra gök gürültülü sağanak yağışlı,

Temmuz, Ağustos, ışıl ışıl, sıcak ve kuru bir hava,

Eylül, ilk yarısı, yağmurlu ve serin; ikinci yarısı, güzel,

Ekim, son derece yağmurlu ve serin.

Bosna'yı kışın ziyaret edilmesi tavsiye edilmez çünkü yükseklerde bulunan kar ve alçak ovalardaki yağmur, kırağı, erimiş sulu kar arasında seyahat etmek hoş olmayacaktır. Taşlık ve dağlık bir ülke olan Bosna Hersek'i aşırı sıcaklıklar gelmeden önce Nisan ayında ziyaret edilmesi tavsiye edilir, gerçi Mayıs ayında da çok hoş bir hava ile karşılaştık.” (Henderson, 1909: 287-288)

SONUÇ

Osmanlılar Balkanlar'da yaşayan gayrimüslim unsurların inançlarını, dillerini, örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerini yaşamalarına izin vermiş, can ve mal güvenliklerini korumuşlardır. Bunun en güzel örneğini Bosna-Hersek'te görmekteyiz. (Başar, 2015: 766) Hatta 5 Ocak 1897 tarihinde Avusturya Macaristan yönetimi sırasında baskı gören Ortodokslardan bir heyet Viyana'da Osmanlı Sefirine şikâyette bulunmuşlardır. (Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek, 2009: 436-437)

XX. Yüzyılın başında yine Avusturya Macaristan yönetimi sürdüğü bir sırada Henderson'un gözlemlerine göre sakin bir Osmanlı Türk şehri olan Saraybosna, Batı dünyasında adım adım gelen emperyalist istila plan ve girişimleri sonucunda çok sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. 28 Haziran 1914 tarihinde bu şehirde Avusturya-Macaristan veliahdı ve eşinin bir suikast sonucu öldürülmesi I. Dünya Savaşı'nın arifesinde ilk ateşi yakmıştır. Esasen uzun bir süreçte İtilaf ve İttifak Devletleri olarak kutuplaşan Avrupa Devletleri, kısa bir süre sonra 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle topyekûn dünya savaşı başlatmışlardır.

Saraybosna'nın da felaketli yılları böylece başlar. Batının Kudüs'ü olarak tanınan ve her üç dinin mensuplarının huzur içinde yüzyıllarca birlikte yaşadığı Osmanlı'nın bu sakin şehri acı, kan ve gözyaşına boğuldu. Esasen Osman-

lı-Türk idaresinin çekildiği her yerde manzara genellikle aynı olmuştur. Balkanlar, Kuzey Afrika ve Arap Ortadoğu'sunda bugün dahi yaşananlar bu iddiamızı ispat eder mahiyettedir. Özellikle 1992-1995 yıllarında yaşanan savaşta yaklaşık 200 bin Müslüman Boşnak, yerini, yurdunu terk etmek zorunda kalmış, binlercesi, kadın-çocuk demeden katledilmiş, on binlercesi yaralanmıştır. 1904 tarihinde 200 camisi bulunan Saraybosna şehrinde bugün sadece 10 cami kalmıştır. Bu katliamlara ve tahribata seyirci kalan medeni (!) Batı âlemini ise tarihin bir gün yargılayacağı aşikârdır.

Saraybosna (Boşnakça ve Hırvatça: Sarajevo, Sırpça: Capajevo) 2007 yılı sayımlarına göre 619.030 kişilik nüfusuyla Bosna-Hersek'in başkenti ve en büyük kentidir. Saraybosna, ayrıca Bosna-Hersek Federasyonu'nun ve fiilî başkenti Banyaluka olan Sırp Cumhuriyeti'nin de hukukî başkenti. Saraybosna Kantonu'nun da merkezidir. Saraybosna, Bosna bölgesinin Dinar Alpleri'yle çevrili Saraybosna Vadisi içerisinde Miljacka Nehri'nin çevresinde kurulmuştur. Şehir, barındırdığı dinî çeşitliliğiyle bilinir. Müslümanlık, Katoliklik, Ortodoksluk ve Musevîlik, burada yüzyıllar boyunca barış içinde bir arada var olagelmıştır.

Sonuç olarak İngiliz seyyahın XX. yüzyılın başında ziyaret ettiği Saraybosna şehri ile ilgili verdiği bilgiler ışığında şu tespitleri yapabiliriz: Öncelikle şehirde etnik ve dini çeşitlilik içerisinde bir hoşgörü ortamının varlığı görülmektedir. Zira seyyah gözlemlerinin hiçbir yerinde bu unsurlar arasında bir gerginlik ve çatışmadan söz etmiyor. Yine şehirde o tarihte Avusturya-Macaristan yönetimi olmasına rağmen Türk ve Müslüman unsurun hakimiyeti -gerek insan unsuru olarak gerekse şehrin yapısal görüntüsü bakımından- seyyahın anlatımında açıkça sergileniyor.

Günümüzde Türkiye'de şehir tarihi çalışmaları, Batı ölçülerine göre tek yanlı bir anlayış ve yazımı terk ederek, daha objektif ve belgelere dayalı bir anlatımı sergileme yoluna girmiştir. Bu çalışmalara yabancı seyyahların gözlemlerinin de şüphesiz olumlu katkılar sağlayacağı aşikârdır. Hatta bu çalışmalarda bazı şehir tarihçileri seyahatnamelerin başta gelen kaynaklardan olduğunu zikretmektedirler (Ergenç, 2013: 17). Bu çalışmanın da amacı zikredilen yeni anlayışa küçük bir katkı sunabilmektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), İE. DH. Dosya No: 29, Gömlek No: 2577, tarih: 6 Recep 1128/27 Haziran 1716
- BOA, HR. SFR.04 Dosya No:718, Gömlek No: 135, tarih: 5 Şaban 1304/29 Nisan1887
- BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri, 14/2-1
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi(TSMA) Defter(D).9772, varak (vr.): 1b-2b
- TSMA. D.10057, vr. 1b-3a

Tetkik Eserler

- Aruç, Muhammed, "Saraybosna Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s.128-132.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri -Yugoslavya*, Cilt: II, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1981.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1949-1950, Sayı: 11, s. 524-569;1951-1952, Sayı: 13, s. 56-78; 1953-1954, Sayı: 14, s. 209-237.
- Başar, Fahameddin, "Osmanlı Hoşgörüsünün Balkanlar'daki Yansımaları: Bosna-Hersek Örneği", *Yeni Türkiye*, Mart-Haziran 2015, Sayı: 66, Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı-I, Ankara, s.758-767.
- Çelebi, Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkırman-Belgrad- Gelibolu- Manastır-Özü- Saraybosna-Slovenya- Tokat- Üsküp*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), 5. Kitap- 2. Cilt, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2010.
- Ekinci, Ekrem Buğra, "Evlad-ı Fatihan", *Yeni Türkiye*, Mart-Haziran 2015, Sayı: 66, Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı-I, Ankara, s.590-591.
- Eldem, Edhem- Goffman, Daniel- Masters, Bruce, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.
- Eren, Ahmet Cevat, *II. Mahmud Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1965.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı -XVI. YÜZYILDA ANKARA VE KONYA*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazuları- Şehir, Toplum, Devlet-*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.

- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla-*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, 4. Baskı.
- Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak*, BOA Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.
- Handerson, Major Percy E., *A British Officer in the Balkans*, (The account of a journey thorough Dalmatia, Montenegro, Turkey in Austria, Magyar Arland, Bosnia and Hercegovina), Philadelphia J. B. Lippincott Company, Seeley Co. Ltd., London 1909.
- İnalçık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 1954, Sayı: II, s. 103-130.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Yeni Türkiye*, Mart-Haziran 2015, Sayı: 66, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I, Ankara, s.485-490.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Devleti'nde Uç (Serhad)lar", *Doğu Batı-Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s.45-60.
- İnalçık, Halil, -Arı, Bülent, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 6, İstanbul 2005, s. 27-56.
- İnbaşı, Mehmet, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", *Yeni Türkiye*, Mart-Haziran 2015, sayı: 66, Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı-I, Ankara, s. 805-819.
- (Kılıç), Ayşegül Çalı, "Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey'e Ait Mülkname", OTAM, S.20/Güz 2006, Ankara 2009, s.59-79.
- Kiel, Machiel, "Ottoman Sources for the Demographic History and the Process of Islamization of Bosnia-Hercegovina and Bulgaria in the XVth-XVIIth Centuries: Old Sources-New Methodology", *International Journal of Turkish Studies*, 2004, Cilt: X, Sayı: 1-2.
- **Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, BOA Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2009.
- *Şahin, Kâmil, "Saraybosna Şehri Merkezindeki Medreseler"
bkz.(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1073/%C5%9Eahin.pdf?sequence=1&isAllowed=y>) (Erişim tarihi:10.03.2018)
- Turhan, Fatma Sel- Kolçak, Özgür- Gökaçtı, M. Ali, "Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 6, 2005, s. 120-150.
- Uğur, Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 6, İstanbul 2005, s. 9-26.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Akıncı" maddesi, İA, I, 1940, s. 239-240

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Cilt: 2, Ankara 1988.

Üstündağ, Nagehan, "Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı:2, Bahar 2005, s. 149-167.

Weber, Max, *Şehir- Modern Kentin Oluşumu-*, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yay., İstanbul 2000.

